

Гавриловська К.П. Сприймання правових норм у процесі формування організаційної культури / Культура і розвиток особистості: міфи та реалії в психології й педагогіці: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (24-25 черв. 2009 р.) / за ред. І. Ю. Філіппової. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – С. 16-21.

Ксенія Гавриловська

СПРИЙМАННЯ ПРАВОВИХ НОРМ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Вивчення психологічних механізмів нормативно-правової регуляції поведінки особистості залишається актуальним питанням не лише юридичної чи соціальної, але й організаційної психології. Особливого значення проблеми нормативно-правової регуляції набувають при цілеспрямованому формуванні організаційної культури співробітників.

Організаційна культура – це філософські чи ідеологічні уявлення, цінності, переконання, вірування, очікування, атитюди, норми, що пов'язують організацію в єдине ціле і розділяються її працівниками [1, 381].

У широкому розумінні культура – механізм відтворення соціального досвіду, що допомагає людям жити і розвиватися у певному соціальному середовищі, зберігаючи єдність і цілісність своєї спільноти. Звичайно, проблема відтворення соціального досвіду актуальна для організації. Проте раніше цей процес проходив стихійно. Сучасні організації розглядають організаційну культуру як потужний стратегічний інструмент, що дозволяє орієнтувати всі підрозділи і окремих осіб на досягнення спільної мети, мобілізувати ініціативу і забезпечити продуктивну взаємодію співробітників. У цьому контексті культура – це сукупність норм, правил, звичаїв, традицій, які підтримуються суб'єктом організаційної влади і задають спільні рамки поведінки працівників, що узгоджуються зі стратегією організації. Розглядати взаємодію особистості і системи організаційних норм слід у рамках більш широкого поняття взаємодії особистості і системи правових норм держави.

Нормативно-правова регуляція ґрунтується на суб'єктивному визнанні об'єктивної необхідності (закону, норми) і певним чином включена в соціальне управління суспільними відносинами [2]. Питання про перехід необхідного в дійсне тісно пов'язане зі співвідношенням у нормативно-правовій регуляції об'єктивних вимог та суб'єктивного вибору людиною своїх дій. У якості суб'єкту нормативно-правової регуляції людина може здійснювати правочинні і неправочинні вчинки, самостійно обираючи лінію поведінки у нормативних ситуаціях [3]. Саме тому досить актуальними є дослідження психологічних механізмів нормативно-правової регуляції з урахуванням того, що особистість є суб'єктом активності, здатним до саморегуляції власної правової поведінки.

Особистість як суб'єкт активності організує й структурує своє життя, регулює його хід, вибирає та рухається обраним напрямком. Категорія “суб'єкт” означає, що особистість здатна цілеспрямовано й оптимально залучати всі свої психологічні ресурси для вирішення життєвих завдань [4].

Нормативно-правова регуляція організаційної поведінки починається зі сприймання особистістю системи правових норм, що діють в організації та корегування у процесі цього сприймання образу права. Слід зазначити, що кожна організація функціонує у визначених соціально-економічних умовах. Тому включення індивіда у конкретний організаційний простір не призводить до формування нового образу права, до нього лише додаються нові “штрихи”, характерні для даної організації. Формуючи образ правової дійсності, особистість не залишається байдужою до отриманих знань. Вона співвідносить їх із своїм життєвим досвідом, потребами, інтересами, цілями діяльності. Сприйняті властивості права певним чином переживаються. Виникає певне ставлення до правових норм, проте воно не завжди є усвідомленим.

На нашу думку, люди по-різному систему правових норм сприймають. Результатом такого сприймання стає образ системи права, який не є спільним для всіх, а, очевидно, залежить від досвіду людини, від характеру її взаємовідносин із системою правових норм. Звичайно, різні люди мають різні про систему права

знання. Крім того, власний досвід взаємодії із системою права (чи розповіді референтних осіб про такий досвід) можуть супроводжуватися різними емоціями; а відтак і образ права може мати позитивне, негативне чи нейтральне емоційне забарвлення. Образ права, сформований у правовій психіці особистості, певним чином впливає на поведінку людини у нормативних ситуаціях. Зокрема, якщо людина отримала в минулому досвід успішного виходу з проблемної нормативної ситуації не правочинним шляхом, то з великою долею імовірності можна припустити, що подібний варіант дій вона буде обирати і надалі. Отже, люди по-різному сприймають систему правових норм і формують різні образи права.

Сприймання системи правових норм в організації доцільно буде вивчати у рамках соціальної перцепції, оскільки організація – достатньо великий соціальний об'єкт, що не може бути сприйнятий одномоментно у всій його повноті. Соціальна перцепція – це сприймання, розуміння й оцінка людьми соціальних об'єктів: інших людей, самих себе, груп, соціальних спільнот, подій та явищ. Цей термін до наукового ужитку ввів американський учений Дж. Брунер для визначення факту соціальної обумовленості сприймання і його залежності не лише від характеристик стимулу (об'єкту), але і від минулого досвіду суб'єкта, його цілей, намірів, значимості ситуації і т.д. Пізніше соціальну перцепцію стали розуміти як цілісне сприймання суб'єктом не лише предметів матеріального світу, але й об'єктів соціальних (інші люди, події тощо) [5].

Соціальна перцепція таких великих соціальних об'єктів як держава, організація, правова та економічна системи супроводжується створенням образу об'єкта, що ґрунтується на інтерпретації і є результатом рефлексії.

Сприймання правової системи особистістю можна визначити як відображення у психіці особистості елементів правової системи у сукупності їх якостей та частин, що можуть бути сприйняті у певний момент життєдіяльності. Під час сприймання особистість активно застосовує різну інформацію для того, щоб класифікувати чи перевіряти гіпотези. Характер цих гіпотез визначається

змістом минулого досвіду особистості та мотивами її діяльності. Соціальна перцепція тісно пов'язана з емоційними станами, установками, мотивами, тощо.

Соціальна перцепція правової системи держави завжди відбувається за активної участі мислення, оскільки перцептивні образи завжди мають певне смислове значення. Сприймання не просто визначається набором подразників, що впливають на органи чуттів, а представляє собою динамічний потік найкращого тлумачення, пояснення наявних даних. Сприймання такого явища як правова система, є процесом цілісним, хоч і складається з перцептивних дій по сприйманню окремих елементів цієї системи (норм, особистостей, установ). Навіть при сприйманні нової норми, особистість знаходить у ній елементи схожості з іншими нормами, відносить до певного класу. Сприймання норм може відбуватися наочно (побачив, прочитав) або аудіально (почув), або на основі реального досвіду (дізнався про існування норми уже після того, як був покараний за її недотримання). У результаті роботи мислення при відображенні правової системи держави виникають певні когнітивні структури (або системи знань), що містять абстраговану, узагальнену інформацію про правову систему держави.

Соціальна перцепція правової системи держави супроводжується такими психічними процесами: мисленням, завдяки якому ми усвідомлюємо те, що сприймаємо; мовою та мовленням, завдяки яким ми називаємо предмет сприйняття; почуття допомагають виробити певне ставлення до того, що сприймається, завдяки волі довільно організовується цей процес.

Під час соціальної перцепції правової системи держави можуть виникати такі психічні стани: стан фрустрації при конфлікті власних потреб з вимогами правової системи, стан тривоги – у процесі узгодження потреб із вимогами правової системи, стан зосередженості – при сприйманні окремих елементів правової системи, стан сумніву – якщо сприйнята правова система видається не дуже справедливою; стан розгубленості, якщо повнота сприйняття елементів правової системи недостатня для ефективної життєдіяльності.

Соціальна перцепція – необхідна умова для орієнтування у навколишній дійсності. Сприймання предметів та явищ, які уособлюють правову систему та умов діяльності, які нею визначаються, становлять необхідну умову усвідомлення людської дії. Оскільки правові норми відіграють важливу роль у регулюванні життя соціуму, соціальна перцепція правової системи держави є необхідною умовою орієнтування особистості у навколишній дійсності.

Відомо, що сприймання (у тому числі і соціальних об'єктів) залежить від особливостей конкретної особистості. Так, сприймання правової норми може супроводжуватись припам'ятовуванням ситуацій, у яких особистість із цією нормою стикалася; уявленням про те, а що було би, якби особистість потрапила у ситуацію, що підпадає під дію цієї норми. Сприймання норми – це сприймання певного варіанту поведінки і її наслідків. Знання того, що певні дії у певній ситуації породжують певні наслідки, можуть впливати на поведінку особистості, оскільки (залежно від особистості) можуть або стримувати цей тип поведінки, або провокувати особистість на структурування своєї життєдіяльності таким чином, щоб уникнути покарання.

Отже, соціальна перцепція правової системи держави є одним із базових психологічних механізмів нормативно-правової регуляції поведінки особистості.

Результатом соціальної перцепції правової системи держави є образ права. Про образ правової системи держави як приватний випадок образу соціального світу, можна сказати наступне: це універсальна форма організації знань людини, що визначає можливості пізнання й керування правовою поведінкою. Цей образ – суто індивідуальний феномен, він властивий особистості як цілісному, активному суб'єктові діяльності. Це сукупність або упорядкована система знань людини про правову систему держави, що опосередковує, переломлює через себе соціальну активність. Розвивається й трансформується у процесі діяльності людини виникає на стикові зовнішніх і внутрішніх вражень.

Образ права (за О.Г. Белобородовим) – це “цілісна стійка система смислових утворень, що відображають правові об'єкти, явища і процеси в

свідомості індивідуального чи колективного суб'єкта, в яких зафіксовано емоційно-сміслову ставлення до них, що ґрунтується на минулому досвіді, опосередковує надалі сприймання і взаємодію з об'єктами і явищами правової реальності” [6, 169]. Таким чином, до поняття “образ права” відносяться смислові ставлення особистості до правових об'єктів, явищ. Позитивний образ права підсилює ефективність нормативно-правового регулювання поведінки особистості, а негативний образ права – навпаки, внаслідок існування смислових бар'єрів через суперечливі правові установки. До образу права автор відносить як знання про право, так і ставлення до нього [6]. Автор пише про те, що смислове ставлення до правових об'єктів, цінностей і явищ відіграє значну роль у регуляції поведінки у юридично значимих ситуаціях. Основні конструкти опосередковують сприймання об'єктів права, наділяють їх особистісним смислом. Особистісний смисл визначає правові установки, – а через них і правову поведінку.

Виходячи з основних тверджень теорії Дж. Келлі, ми припускаємо, що сприймання правової системи відбувається за допомогою біполярних конструктів, причому перелік цих конструктів є дуже індивідуальним і залежить від попереднього життєвого досвіду особистості. Які ж конструкти можуть бути “головними” при сприйманні особистістю правової системи держави?

Ми можемо припустити, що ці конструкти відображують деякі об'єктивно існуючі властивості правової системи. Маються на увазі давно відомі теоретично визначені функції правової системи, які вона виконує по відношенню до особистості: регулятивна та охоронна.

Якщо розглядати ті функції права, які воно виконує по відношенню до особистості, то можна відмітити такі, як: 1) функція забезпечення почуття безпеки (задоволення патерналістських очікувань); 2) функція контролю, обмеження, встановлення відносного порядку у соціальних чи майнових відносинах – насамперед можливої експансії одних осіб чи груп проти інших осіб чи груп. Як бачимо, правова система призначена насамперед для того, щоб охороняти

порядок та встановлювати справедливість у соціумі. Важливість саме цих функцій підтверджується дослідниками багатьох гуманітарних наук.

Лінгвісти та етнографи відзначають, що підходи різних народів до визначення першоджерела земних законів були схожими. Так, термін "право" має корінь, спільний для санскриту, іранської мови та латини, і означає "порядок" як гармонійну відповідність усіх частин цілого. "Закон" (санскрит, грецька мова) у буквальному сенсі означає "правило, встановлене небом" [7]. Загальновизнано, що вище суспільне призначення права – забезпечувати, гарантувати нормативним шляхом порядок в суспільстві, організації. Отже ми можемо припустити, що принаймні один із конструктів, за допомогою яких особистість сприймає правові норми на одному зі своїх полюсів містить слово "порядок". Безумовно, для уточнення цього припущення доцільним є проведення пілотажного емпіричного дослідження.

Проте соціальною перцепцією правових норм світ психологічних явищ, що обумовлюють процес формування організаційної культури, не обмежується. Теоретичне та емпіричне вивчення особливостей цього процесу становить перспективи наших подальших досліджень.

Література:

1. *Занковский А. Н.* Организационная психология. Учеб. Пособие для вузов. М.: "Флинта" МПСИ, 2000. – 718 с.
2. *Горшенев В. М.* Способы и организованные формы правового регулирования в социалистическом обществе. – М: Наука, 1972. – 232 с.
3. *Ильин И. А.* О сущности правосознания // Сочинения в 2х томах. Том 1. Философия права. Нравственная философия. – М.: Московский философский фонд издательства "МЕДИУМ", 1993. – С. 73-301.
4. *Абульханова-Славская К. А., Брушлинский А. В.* Человек и мир // Философско-психологическая концепция С. Л. Рубинштейна: К 100-летию со дня рождения. – М.: Наука, 1989. – 243 с.

5. Словарь психолога-практика / Сост. С. Ю. Головин; 2-е изд., перераб. и доп. – Мн.: Харвест, 2003. – 976 с.
6. Белобородов А. Г. Образ права как смысловой уровень правового сознания и деформация процесса социализации индивида // Мир психологии. – 2001. – № 2. – С. 166-177.
7. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов: Пер. с фр. / Ред. Ю. С. Степанова. – М.: Прогресс, Универс, 1995. – 456 с.

Анотація. Організаційна культура – це сукупність норм, правил, звичаїв, традицій, які підтримуються суб'єктом організаційної влади і задають спільні рамки поведінки працівників, що узгоджуються зі стратегією організації. Нормативно-правова регуляція організаційної поведінки починається зі сприймання особистістю системи правових норм, що діють в організації та корегування у процесі цього сприймання образу права. Включення індивіда у конкретний організаційний простір не призводить до формування нового образу права, до нього лише додаються нові “штрихи”, характерні для даної організації. Формуючи образ правової дійсності, особистість не залишається байдужою до отриманих знань. Вона співвідносить їх із своїм життєвим досвідом, потребами, інтересами, цілями діяльності. Сприйнятті властивості права певним чином переживаються. Виникає певне ставлення до правових норм, проте воно не завжди є усвідомленим.

Аннотация. Организационная культура – это совокупность норм, правил, обычаев, традиций, которые поддерживаются субъектом организационной власти и задают общие рамки поведения работников, согласовывающиеся со стратегией организации. Нормативно правовая регуляция организационного поведения начинается с восприятия личностью системы правовых норм, которые действуют в организации и коррекции в процессе этого восприятия образа права. Включение индивида в конкретное организационное пространство не приводит до формирования нового образа права, к нему лишь добавляются новые “штрихи”, характерные для данной организации. Формируя образ правовой действительности, личность не остается безразличной к полученным знаниям. Она соотносит их со своим жизненным опытом, потребностями, интересами, целями деятельности. Воспринятые свойства права субъективно переживаются. Возникает определенное отношение к правовым нормам, однако оно не всегда является осознанным.